

ÇİNCE HAKKINDA*

Yazarlar: LU Jianming**, SHEN Yang

Çeviren: Rebiyanmu MAIMAITI*

Çin dili araştırmalarını anlamak için önce Çinceyi anlamak, Çince hakkında konuşurken de diğer dillere nazaran Çincenin “üç harikasından” bahsetmek gerekir: uzun tarihi, öğelerinin karmaşıklığı ve olağanüstü özellikleri.

1. Çin Dili Binlerce Yıldır Varlığını Sürdürüyor

Genel olarak üç bin yılı aşkın bir geçmişe sahip olduğuna inanılan Çin dilinin kökeni, Yin ve Shang hanedanlıkları dönemi fal yazıtlarına kadar uzanmaktadır. Dilin ortaya çıkışı yazıdan da eski olduğuna göre, bir dil olarak Çincenin tarihi, elbette ki üç bin yıldan çok daha eskiye dayanmaktadır. Başka bir açıdan bakıldığında, tarihte Eski Mısırca, Eski Babilce, Eski Fenikece ve Sanskritçe gibi Çinceden daha eski diller olsa da bu diller milattan önce kullanımdan kalkmışlardır. Günümüzde kullanımda olan dillerin tarihi genellikle bin yıldan fazla değildir ve birçoğunun yaşı da birkaç yüz yılı geçmemektedir. Bu açıdan bakıldığında bu kadar köklü bir geçmişe sahip olan Çince, hâlâ “yaşayan ve gittikçe gençleşen” bir dil olması, sadece günümüzde dünyanın en çok konuşulan dili olmakla kalmayıp, aynı zamanda giderek daha önemli bir rol oynaması ile şüphesiz insanlık tarihinin bir mucizesi olarak adlandırılabilir.

* Lu Jianming (陆剑明) ve Shen Yang (沈阳) tarafından kaleme alınan *汉语和汉语研究15讲* (Çince ve Çin Dili Araştırmaları Üzerine 15 Ders) adlı kitabının ilk bölümünden çevrilmiştir.

** Lu Jianming, Beijing Üniversitesi Çin Dili Bölümü Profesörü, Çin Devlet Dil Komisyonu Danışma Komitesi üyesi; Shen Yang, Nanjing Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Profesörü.

* Dr. Öğretim Üyesi, Normal Collage of Hubei Polytechnic University (湖北理工学院师范学院), rabiye.memmet@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0421-7122, DOI: 10.61134/audodilder.1506380.

Shang Hanedanlığı döneminde, fal yazıtlarının ortaya çıkışından, Zhou ve Qin Hanedanlıkları döneminde tamamlanan Çin klasiklerine ve hatta ardından gelen iki bin yılı aşkın süredir yazılan daha hacimli Çince belgelere kadar, tüm metinler ve materyaller, binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan Çin dilinin gelişiminin sürekli ve kesintisiz olduğunu göstermektedir. Ancak, elbette bu kadar geniş bir zaman dilimine yayılan Çin dili değişmeden kalmayacak ve Eski Çin dili Çağdaş Çin dili ile tamamen aynı olmayacaktır. Bu farklılıklar göz önünde bulundurularak Çin dilinin gelişimi genel olarak üç aşamaya ayrılır: Eski Çince, Yakın Dönem Çince ve Çağdaş Çince.

Eski Çince, genel olarak, Qin öncesi ve Han hanedanlarından Sui ve Tang hanedanlarına kadar bin yılı aşkın bir süredir kullanılan Çinceyi ifade eder. Her ne kadar Eski Çince tarih öncesi döneme kadar izlenebilse de genellikle Eski Çin dilinin öncüsünün esas olarak “Xia dili (夏语)” olduğuna işaret edilir. “Ya dili (雅言)” olarak da bilinen Xia dili, Qin Hanedanlığı öncesi Sarı Nehir Havzası'nın orta kesimlerinde yaşayan Huaxia halkının dilidir. Huaxia halkı çevredeki Yi, Qiang, Miao ve Li kabileleriyle bütünleşmeye devam etmiş ve Qin Shihuang (秦始皇) zamanında birleşik bir feodal imparatorluk kurmuştur. Qin Shihuang, “Shu Tongwen (书同文)” olarak bilinen Çin dili yazısını birleştirme politikasını uygulamaya koymuş ve bu tarihsel entegrasyon ve birleşme eğilimi sayesinde eski Çin dili resmî olarak şekillenmiştir. Eski Çincenin konuşma ve yazı dili genel olarak birbiriyle uyumludur. Bir başka deyişle, bugün gördüğümüz Klasik Çince (文言文), o dönemde konuşulan dili yansıtmaktadır. Eski Çincenin söz varlığı ve dilbilgisi yapıları doğrudan belgelerde gözlemlenebilirken, fonetik sistemi ancak şiirlerdeki kafiye, ses uyumu ve fanqie (反切)¹ sisteminin analizi ve tümevarım yoluyla dolaylı olarak çıkarılabilir. Genel itibarıyla, Eski Çincenin yapısı Çağdaş Çinceye tamamen farklıdır. Mesela *Dağlar ve Denizler Klasığı* adlı eserdeki *Deniz Ötesi Kuzey Klasığı* bölümünde geçen “夸父与日逐走。入日，渴，欲得饮。饮于河、渭，河、渭不足，北饮大泽。未至，道渴而死。弃其杖，化为邓林。” (*Kua Fu güneşin peşinden koştu. Güneşe girdi, susadı ve su içmek istedi. He, Wei nehirlerinden içti, fakat yeterli olmadı, bu yüzden kuzeydeki Büyük Gölden içmek istedi. Varamadan yolda susuzluktan öldü. Bastonunu bıraktı, bir ormana dönüştü.*) şeklindeki metin, kelime kullanımı ve söz dizimi açısından Çağdaş Çinceye göre oldukça farklıdır. Metnin telaffuzu ise belirgin bir şekilde daha da farklıdır. İşte, bu durum, Eski Çincenin belirgin özelliklerini yansıtmaktadır. Eski Çince, Sui ve Tang hanedanlıkları dönemlerine doğru geliştikçe, fonetik, söz varlığı ve dilbilgisi

¹ 反切 (fǎnqiè), Çince karakterlerin telaffuzunu açıklamak için kullanılan eski bir yöntemdir. Bir karakterin sesini açıklamak için iki başka karakter kullanılır: İlk karakter, hedef karakterin baş sesini, ikinci karakter ise son sesi ile tonunu verir.

bakımından sistematik olarak Eski Çince'den sapmaya başlamıştır. Bu tür sapmaların birikmeye devam etmesiyle Yakın Dönem Çincenin temeli yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır.

Yakın Dönem Çince, Tang Hanedanlığı'nın sonlarından Qing Hanedanlığı'nın başlangıcına kadar geçen yaklaşık bin yıllık dönemde kullanılan Çin dilini ifade eder ve belirgin bir şekilde Eski Çince'den farklıdır. Yakın Dönem Çincenin fonetik sistemi karmaşıklığından basitliğe, özellikle ünlülerin sadeleştirilmesine doğru bir değişim göstermiştir. Kelime bilgisi sistemi çok sayıda yeni sözcük üretmiş ve tek heceli sözcüklerden oluşan düzen değişerek çok heceli sözcüklerin çoğunlukta olduğu bir sistem ortaya çıkmıştır. Dilbilgisi bakımından yeni zamirler, yardımcı sözcük ve modal sözcük sisteminin yanı sıra fiil-tümleç kalıbı ve belirtme kalıbı (把/ba cümlesi) gibi yeni cümle kalıpları ortaya çıkmıştır. Ancak, Yakın Dönem Çin yazı dili, temelde, Eski Çincenin tarzını takip etmiş ve iki farklı sistem oluşmuştur: Biri, genellikle Altı Hanedan döneminden sonra kuzeydeki konuşma diline dayanan bir yazı dili olup genellikle "Eski Baihua" (古白话) olarak adlandırılır; diğeri ise Qin Hanedanlığı öncesinin konuşma dili temelinde işlenen bir yazı dili olup, daha sonraki nesillerin bu yazı dilini model alan eserlerinin dili, genellikle Klasik Çince (文言文) olarak bilinir. O dönemlerde vesika ve belgelerin büyük bir kısmı, Eski Çincenin Klasik Çince tarzını takip etmiştir. Sadece çeşitli derecelerde konuşma diline yer verilen bianwen, özlü söz, notlar, hikâyeler, huaben (话本), zaju (杂剧), sanqu (散曲), tiyatro metinleri, türküler ve konuşma kitapları gibi bazı Baihua (白话) vesikalarından Yakın Dönem Çince konuşma dilinin durumu gözlemlenebilir. Örneğin, Dunhuang'dan bulunan *Maudgalyayana'nın Annesini Arayışı* (大目乾连冥间救母) adlı bianwende şöyle bir bölüm var: "目连到天宫寻父，至一门，见长者：'贫道小时，名字罗卜。父母亡没已后，投佛出家，剃除须发，号曰大目乾连，神通第一。'长者见说小时名字，即知是儿：'别久，好在已否？'罗卜目连认得慈父，起居问讯已了：'慈母今在何方，受于快乐？'" (Maudgalyayana babasını aramak için Gök Saray'a gitti ve kapıya vardığında bir ihtiyar gördü: 'Küçükken adım Kolita'ydı. Ailemin ölümünden sonra Buda'ya sığınıp keşiş oldum, saçlarımı kazıttım ve Maudgalyayana adını aldım. En üstün doğüstü güce sahibim.' Yaşlı adam onun çocukluk adını duyunca 'Uzun zamandır hasretteyim, iyi misin?' dedi. Kolita Maudgalyayana babasını tanıdı ve ona 'Annem şimdi nerede, mutlu mu değil mi?' diye sordu.)" Bu bianwen binlerce yıl öncesine ait olmasına rağmen okunması çok zor değildir. Günümüzdekinden farklı olan birkaç sözcük dışında çoğu sözcük ve cümle kalıbı Çağdaş Çince ile neredeyse aynıdır. Çağdaş Çince ortak dili ile lehçelerinin

düzeni, Yakın Dönem Çincenin farklı aşamalarında yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır.

Geçmişte, Çin akademik çevrelerinde (özellikle ortaokul Çince ders kitaplarında) genellikle Eski Çince ile Yakın Dönem Çince ayrılmıyor, ikisine ortak olarak “Eski Çince” deniyordu. Bunun nedeni, Çağdaş Çince ile karşılaştırıldığında, bu aşamadaki Çincenin bir yönden yine de birliğini korumuş olmasıdır. Yani, konuşma dilinde ne tür değişiklikler meydana gelirse gelsin, resmî yazı dili, Qin ve Han hanedanlıklarından bu yana değişmeyen Klasik Çince'dir. Ancak, Yakın Dönem Çincenin Eski Çinceye mi, yoksa Çağdaş Çinceye mi daha yakın olduğu konusunda net bir görüş ortaya koymak için farklı bakış açılarından değerlendirme yapmak gerekir. Yazı dili olan Klasik Çince perspektifinden bakılırsa, Yakın Dönem Çince Eski Çinceye daha yakındır. Ancak, konuşma dili durumu ve eski belgelerde kaydedilen Eski Baihua'ya bakıldığında Yakın Dönem Çince, Çağdaş Çinceye daha yakındır. Lu Shuxiang (吕叔湘), Çağdaş Çince ile Yakın Dönem Çincenin aynı çizgide yer aldığını ve ilkinin ikincisinin bir parçası olduğunu savunur.

Çağdaş Çincenin başlangıç noktası hususunda günümüzde farklı görüşler bulunmaktadır. En yaygın görüş, Qing Hanedanlığı'nın başlangıcını göstermektedir. Bu görüşe göre, Çağdaş Çince, 300 yılı aşkın bir geçmişe sahiptir. Çağdaş Çincenin oluşumunun başlangıçtaki görünümü, Qianlong dönemindeki *Alimler* (儒林外史) ve *Kızıl Köşkün Rüyası* (红楼梦) adlı Baihua romanlarının dilinden anlaşılabilir. Eserlerin söz varlığı ve dilbilgisi esas olarak bugünkü ile aynıdır. Wang Li'nin (王力) *Çağdaş Çin Dil Bilgisi* (中国现代语法) adlı çalışması *Kızıl Köşkün Rüyası* adlı eserin metnine dayanarak yazılmıştır. Çağdaş Çincenin yeni Baihua dili ile Yakın Dönem Çincenin eski Baihua dili nispeten birbirlerine yakın olmasına rağmen, yine de aralarında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, *Batıya Yolculuk* (西游记) ve *Alimler* adlı eserlerin ilk bölüm giriş metinlerinin, ilki Yakın Dönem Çinceye aitken, ikincisi Çağdaş Çince'dir. Ancak edebiyatçılar yazarken yine de Qin öncesi ve Han hanedanlıklarının konuşma dilini baz aldıkları için, yani “Qin ve Han dönemindeki gibi yazılmalı” görüşünden dolayı, Klasik Çince, Çin yazı dilinde her zaman egemen konumda olmuştur. Tüm tarihî dönem boyunca edebiyat, tarih, felsefe, doğa bilimleri gibi yazılı kaynakların yanı sıra hükümet belgelerinin tümü Klasik Çince ile yazılmıştır. Cumhuriyet dönemi başlarına kadar iki yazı dili bir arada kullanılıyordu ve Klasik Çince yine de Baihua Çincesinden daha yüksek bir statüye sahipti. Baihua Çincesinin, yazıda ortak dil olarak tamamen Klasik Çincenin yerini alması ise ancak “Dört Mayıs Yeni Kültür Hareketi”, özellikle de “Ulusal Dil Hareketi”, “Baihua Çincesi Hareketi” sonrasında gerçekleşmiştir. Her ne kadar Qing Hanedanlığı'nın

ortalarından başlayan “Çağdaş Çince”, zaman aralığı açısından Eski Çince ile Yakın Dönem Çince kadar uzun değilse de, bu dönemde dilin evrimi çok güçlü olmuştur. Özellikle “Batı Öğreniminin Doğu'ya Yayılması” sonrasında Batı dilleri ve Japoncanın etkisiyle Çince fonetik, söz varlığı ve dilbilgisi alanlarında önemli değişiklikler olmuştur. Son yıllarda sosyal hayattaki değişikliklerle, özellikle de bilişim çağına girişle birlikte Çağdaş Çin dilinde daha köklü değişiklikler görülmüştür. Bu nedenle bazıları, Çağdaş Çin tarihiyle tutarlı olması açısından Çağdaş Çincenin başlangıcının “Dört Mayıs” dönemi olarak belirlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca, bazı akademisyenler, eğer Qing Hanedanlığı'nın başları veya ortalarından sonraki Çin dili “Çağdaş Çince” (现代汉语) olarak adlandırılıyorsa, Dört Mayıs Hareketi'nden bu yana kullanılan Çin diline veya Yeni Çin'in kuruluşundan bu yana kullanılan Çin diline de “Günümüz Çincesi” (当代汉语) denebileceğini ortaya koymaktadır.

2. Çağdaş Çincenin Büyük Ailesi

Tarihsel dönemlere ayırma konusunun yanı sıra günlük bir kullanım olarak “Çağdaş Çince”, kelimenin tam anlamıyla “günümüzde Han halkının kullandığı dil” olarak anlaşılabilir. Ancak bilimsel bir terim olarak geniş ve dar olmak üzere en az iki farklı anlama sahiptir. Çağdaş Çince, dar anlamıyla yalnızca çağdaş Han ulusunun ortak dili olan Mandarin'i (普通话) ifade ederken, geniş anlamıyla aynı zamanda Çağdaş Çincenin çeşitli lehçelerini de içerir.

Öncelikle dar anlamda Çağdaş Çinceden, yani ulusal ortak dil olan Mandarin'i ifade eden Çağdaş Çinceden bahsedelim.

Ulusal ortak dil, hem yazılı ortak dili hem de konuşulan ortak dili içerir. Şu anki aşamada Çağdaş Çincenin yazılı ortak dili ile konuşma ortak dili oldukça tutarlıdır. Yani bu, “Konuşmayla yazı aynıdır.” ve “Nasıl söylenirse öyle yazılır.” demektir. 1955 yılında Ulusal Halk Kongresi, yazı ve konuşma dilini birleştiren bu ortak dile resmî olarak “普通话 (Putonghua)” (Mandarin) adını vermiştir. Bu, “Pekin telaffuzunu standart, kuzey lehçesini temel alan ve tipik Baihua yazısındaki eserleri dilbilgisi standardı olarak belirleyen dil” şeklinde tanımlanmıştır. Ancak tarihsel olarak bakıldığında Çin ortak yazı dili ile konuşma ortak dilinin oluşum ve gelişim süreçleri yine de farklıdır. Dolayısıyla çağdaş Han ulusunun ortak dilinin aslında iki farklı kökene sahip olduğu ve sonunda farklı yollardan geçerek aynı noktaya vardıkları söylenebilir.

Çincenin yazı dili, yani yazılı olarak kaydedilen Çincenin en eski örnekleri elbette kehanet kemiği yazıtlarıdır, ancak kehanet kemiği yazıtları yazılı bir ortak dilin özelliklerine sahip değildir. Batı Zhou Hanedanlığı dönemindeki *Şiirler Klasiği* (诗经)

ve *Chu Mersiyeleri* (楚辞) gibi daha sonraki belgeler, kuzey ve güneyin farklı olan bölgesel ve dönemsel özelliklerini açıkça yansıtmaya başlamıştır. Ancak aynı zamanda günümüzdeki Luoyang (eski adıyla Chengzhou) etrafındaki lehçeleri temel alan Çince yazılı ortak dil biçimi görünmeye başlamıştır. O dönemde ona Yayan (veya “Xia dili”) denmiştir. *Konuşmalar*’da (论语) “子所雅言，诗书执礼，皆雅言也” (Konfüçyüs genelde Yayan kullanırdı: örneğin şiir, kitap okurken ve ayin yaparken hep Yayan kullanırdı.) şeklinde bir kayıt geçiyor. Daha önce de belirtildiği gibi Çincenin uzun tarihî gelişim süreci içerisinde yazı dilinin konuşma dilini yansıttığı durumlar farklıdır. Örneğin, *Şiirler Klasiği*’ndeki *Halk Şarkıları* (国风) halk arasından derlenen türkülerden oluşmuştur. *Konuşmalar*, Konfüçyüs’ün söylediklerinin öğrencileri tarafından kayıt altına alınmasıyla ortaya çıkmıştır, dolayısıyla o zamanın konuşma diline çok yakın oldukları düşünülebilir. Fakat, Han ve Wei hanedanlarından sonra eser kaleme alanlar genellikle Qin Hanedanlığı öncesindeki o yazı dilini kasıtlı olarak taklit etmişler ve yavaş yavaş daha sonraki “konuşma dilinden” giderek uzaklaşan Klasik Çinceyi oluşturmuşlardır. Klasik Çince de Çin yazı dilinde her zaman hâkim bir konuma sahip olmuştur. Her ne kadar Klasik Çince uzun zaman yazılı Çincenin ortak dili olma özelliğine sahip olmuş olsa da, bu nedenle, yalnızca birkaç kişinin anladığı bir “ortak dil” hâline gelmiştir. Yazı dilinde, Klasik Çincenin zıttı “Baihua”dur. Geçmiş dönemlerdeki konuşma diline daha yakın olan bu yazı dili, bazı folklorik ya da folklorlara yakın eserlerde sıklıkla kaydedilmiştir. Örneğin, Güney Hanedanları döneminde üretilen *Dünya Hikâyelerinin Yeni Açıklaması* (世说新语) adlı eserde, esas olarak, Doğu Jin Hanedanlığındaki ilginç hikâyeler, ünlülerin söz ve davranışları anlatılır ve bu eserde o dönem konuşma dilinin izlerini görmek mümkündür. Altı Hanedan döneminde ve hatta daha öncesinde Budist metinleri tercüme edilmeye başlanmıştır. Budist metinlerinin kitlelere vaaz edilmesi amaçlandığı için çevirileri konuşma diline çok yakın söylemler içeriyordu. Tang ve Beş Hanedan döneminin konuşma ve gazel söylemenin birleştirildiği edebiyat biçimi olan bianwen (变文), tapınaklarda yaygındı. Konuşulan ve söylenen sujianglar (俗讲) aracılığıyla Budist hikâyeleri ve tarihî gelenekler tanıtılıyordu. Dolayısıyla bu tür bianwen ve sujianglarda Baihua dil oranı oldukça yüksekti. *Zen Alıntıları* (禅宗语录), zen ustalarının soru ve cevaplarının bir kaydı olup sözlü gelenekleri içerir ve doğal olarak konuşma diline çok yakındır. Ancak, Song Hanedanlığı döneminde Taoizm kurulmuş, öğretim tarzı çok yaygınlaşmış ve daha yaygın olan konuşma dili kullanılmıştır. *Zhu Xi Alıntıları* (朱熹语录) da döneminin konuşma diline çok yakın bir yazı dili eseridir. 12. ve 13. yüzyıllarda, Song Hanedanlığı’nın sonu ve Yuan Hanedanlığı’nın

başlangıcında, Baihua Çincesi önemli ölçüde olgunlaşmıştır. Güney Song Hanedanlığı'nın sonlarında yazılan *Huaben* (话本), halk sanatçılarının türkülerinden oluşan bir eser olarak çoğunlukla Baihua Çincesiyle yazılmıştır. Daha sonraki zhugongdiao (诸宫调), nanxi (南戏), zaju ve sanqu eserleri büyük ölçüde Baihua Çincesine dayanıyordu. Yuan Hanedanlığı'nın sonu Ming Hanedanlığı'nın başlangıcından itibaren *Altın Vazodaki Erik* (金瓶梅), *Alimler*, *Kızıl Köşkün Rüyası* gibi romanlar ortaya çıkmaya başladı. Gerçi bunlar bölgesel özelliklere sahip olsalar da bunların tamamı kuzey lehçesine dayalı olan Baihua dilinde yazılmışlardı. O dönemler Çağdaş Çincenin yazılı ortak dili, yani Baihua Çincesi, büyük ölçüde olgunlaşmıştır. Dört Mayıs Hareketi sırasında Chen Duxiu (陈独秀) ve arkadaşları tarafından kurulan *Yeni Gençlik* dergisi ilk kez “Klasik Çincenin kaldırılması ve Baihua Çincesinin teşvik edilmesi” başlığını attı. *Yeni Gençlik* dergisi aynı zamanda Baihua Çincesinin kullanıldığı Lu Xun'un (鲁迅) *Delinin Günlüğü* (狂人日记) adlı hikâyesi ile Hu Shi'nin (胡适) şiirler koleksiyonu olan *Denemeler*'ini (尝试集) ilk önce yayımladı. Bu, Baihua Çincesi Hareketi olarak tarihe geçti. Bu hareketin etkisi altında, Kuomintang hükûmetinin eğitim bakanlığı, 1920'de okullarda tüm Klasik Çince ders kitaplarının kaldırılacağını ve bunun yerine Baihua Çincesi kitaplarının kullanılacağını resmen duyurdu. Sonuç olarak, Baihua Çincesi nihayet resmî olarak edebî dil statüsüne ulaştı. Dolayısıyla, Baihua Çincesi Hareketi'nin, Çağdaş Çince ortak yazı dilinin nihai oluşumuna işaret eden bir dil hareketi olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Çince ortak konuşma dili, muhakkak ki Çincenin ortak yazı dilinden daha sonra ortaya çıkmıştır. Ancak Çin dili tarihinde kuzey lehçesi her zaman ortak konuşma dili statüsündedir. Yayan (yani “Xia dili”) erken kuzey lehçesine dayanan ortak bir konuşma dilidir. İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nde, “konuşmaları ve yazıları ayrı”, farklı bölgelerden insanlar birbirlerini anlayamazlardı. Bu nedenle, anlaşmak için çeşitli yerlerde kullanılacak ve daha geniş bir alandaki insanların anlayacağı bir konuşma dilinin olması gerekiyordu. Konfüçyüs, tüm memleketleri dolaşıp bugünkü Hebei, Shandong, Henan gibi birçok yeri ziyaret ettiğinde ders verirken yalnızca Yayan dilini kullanabiliyordu. Batı Han döneminde Yang Xiong (扬雄) tarafından derlenen *Lehçeler* (輶轩使者绝代语释别国方言, kısaca 方言) adlı eserde, yalnızca o dönemde kullanılan çeşitli bölgelerdeki farklı sözcükler kaydedilmekle kalınmadı, aynı zamanda bir “genel dil” de kaydedildi. Bundan, o dönemde her yerde geçerli olan ortak bir konuşma dil biçiminin de olduğu anlaşılır. Çeşitli siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı kuzey lehçesinin konuşma dili Çince her zaman avantajlı, hatta

hâkim bir konuma sahip olmuştur. 1153 yılında Jin Hanedanlığı Pekin'de başkentini kurdu. Yuan, Ming ve Qing hanedanları boyunca Pekin her zaman ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel merkezi oldu. Pekin ağzı, gittikçe kuzey lehçesinin en etkin ve baskın olan bir konuşma dili hâline geldi. Yuan Hanedanlığı'nda Zhou Deqing (周德清) tarafından 1324 yılında yazılan ve Çincenin tarihsel fonoloji çalışması olan *Merkez Ova Fonolojisi* adlı eserinde “混一日久，上自缙绅讲论治道及国语翻译，下至讼庭理民，莫非中原之音。” (Genel olarak, uzun süredir, yetkililerin devlet işlerini tartıştığı yüksek makamlarda, ulusal dil tercümelerinde, mahkeme salonlarında ve kamu yönetiminde, aslında her yerde Orta Ova aksanı kullanılmaktadır.) şeklinde ifadeler kaydedilmiştir. Bahsedilen “Merkez Ova” aksanı o dönem Pekin ağzının “payitaht aksanı”nı içermektedir. Bu yüzden, o dönemde Pekin ağzına “yeryüzünün ortak dili” (天下通语) de denirdi. Ming Hanedanlığı'ndan önce Çinlilerin kuzey ve güney olmak üzere iki resmî dil sistemi olmasına, hatta Nanjing resmî dilinin Pekin resmî dilinden daha etkili bir durumda bulunmasına rağmen, Ming Hanedanlığı'ndan sonra Pekin ağzı, yavaş yavaş genel resmî dil (ortak konuşma dili) statüsüne ulaşmıştır. Ming Hanedanlığı resmî ortamlarında, Pekin resmî dili o kadar yaygındı ki bazı insanlar kendi lehçelerini unutmuşlardır. Ming yıllığında buna “yerel aksanı konuşmamak” denilmiştir. Kuzey lehçesinin güney lehçelerine sızması, resmî dil telaffuzunun yerel lehçelerde “konuşma telaffuzu”ndan farklı olan bir “okuma telaffuzu” olmasıyla kendini gösterdi. Yani “Çince karakterlerin okuma telaffuzuyla konuşma telaffuzu farklılaştı”. Buradaki okuma telaffuzu açıkça kuzey lehçesinin etkisi sonucunda ortaya çıkmıştır. 1728'de Qing Hanedanlığı imparatoru Yongzheng de tüm memurların resmî dili bilmesi gerektiğini emretmiş ve bu amaçla lehçelerin en ağır olduğu Guangdong ve Fujian'da Zhengyin Akademileri (telaffuz düzeltme akademileri) inşa edilmiştir. Aynı zamanda, “resmî dili bilmeyen adayların, juren (举人), shengyuan (生员), gongjian (贡监), tongsheng (童生) sınavlarına katılmalarına izin verilmemesi” de kararlaştırılmıştır. Bütün bunlar, kuzey lehçesinin, özellikle de Pekin ağzının, çok önceden beri Çincenin ortak konuşma dili niteliğine sahip olduğunu göstermektedir. Qing Hanedanlığı'nın sonuna gelindiğinde halk arasında “yazı reformu, dil ile yazının tutarlılığı ve konuşma dilinin birleştirilmesi” talebi giderek önem kazanmaya başlamıştır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren birçok entelektüel “resmî dilin” telaffuzu için alfabetik semboller yaratmışlardır. Eski Çin Cumhuriyeti'nin ikinci yılında (1912), Cai Yuanpei (蔡元培), ulusal hükûmetin eğitim bakanlığını yönetirken Çincenin bopomofosunu (fonetik alfabetesini) formüle edip yayınlamış ve Çince karakterlerin telaffuzunu tek tek inceleyip onaylamıştır. Ardından “dil ve yazı tutarlılığı, ortak telaffuz ve ulusal dilin teşvik edilmesi”, hükûmet kararnamesi olarak uygulanmış ve

devlet dilinin, standart ağzın Pekin ağzı olduğu resmen belirlenmiştir. Bu gelişmeler, ünlü Devlet Dili Hareketi olarak tarihe geçmiş ve böylece kuzey lehçesi, özellikle de Pekin ağzı, sonunda Çincenin ortak konuşma dili statüsüne kavuşmuştur. Dolayısıyla, Devlet Dili Hareketi'nin, Çağdaş Çin ortak konuşma dilinin nihai oluşumuna işaret eden dil hareketi olduğu söylenebilir.

Geniş anlamda Çağdaş Çinceden, yani Çağdaş Çincenin lehçelerinden de bahsedelim.

Tüm diller gibi Çince de sürekli bir gelişim ve evrim süreci içerisinde. Dilin gelişim ve evriminin iki sonucu olacaktır: Birinci sonuç, değişiklikler nedeniyle dilin farklı dillere bölünmesi ve -tıpkı büyük bir ailenin üyelerinin zaman içerisinde "ayrılıp bağımsız yaşaması" gibi- dilin bütünlüğünün ortadan kalkmasıdır. Şu an Avrupa'daki çeşitli ülkelerin dilleri bu şekilde oluşmuştur. İkinci sonuç ise, dilin bir bütün olarak kalması -tıpkı büyük bir ailenin üyelerinin her zaman "dört kuşak tek çatı altında" yaşaması gibi- ancak değişikliklerin farklı lehçeler oluşturmasıdır. Çincenin lehçelerinin de durumu böyledir.

Çincenin çeşitli lehçelerinin ortaya çıkmasının üç temel nedeni olduğu söylenebilir: Birincisi göçtür. Çin'in tarihinde büyük çaplı doğal afetler, sosyal huzursuzluklar, savaşlar, sınır koruma gereksinimleri ve sürgünler çoğu zaman çok sayıda sakinin evlerini bırakarak uzun mesafelere göç etmelerine neden olmuştur. İnsanların farklı bölgelere dağılmaları dilde çeşitli düzensiz değişikliklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Örneğin, Qin Hanedanlığı'ndan itibaren (hatta daha da öncesinde) kuzeyden gelen göçmen sayısının artması ve kuzey kültürünün etkisiyle Altı Hanedan döneminde Yangzi Nehri'nin güneyinde Wu Çincesi (吴语) bölgesi ile Xiang Çincesi (湘语) bölgesi oluşmuştur. Kanton Çincesinin (粤语) oluşumu, İmparator Qin Shihuang'ın Lingnan'a "beş yüz bin insanı sürgün etmesiyle" başlamıştır. Min Çincesi (闽语), Üç Krallık döneminde Doğu Wu'daki Han halkının gruplar hâlinde Fujian'a girmesiyle ortaya çıkmıştır. Doğu Jin Hanedanlığı'ndan Erken Ming Hanedanlığı'na kadar, Yongjia İsyanı ve An Luşan İsyanı gibi karışıklıklar nedeniyle, aslen Orta Ova'da yaşayan Han sakinleri güneye üç büyük ölçekli göç hareketi gerçekleştirmiştir. Bu da Gan (赣) lehçesi ve Hakka (客家) lehçesinin oluşumunun ana nedeni olmuştur. İkincisi, doğal coğrafi koşullardır. Üretim verimliliğinin artması ve nüfusun çoğalmasıyla birlikte insanların yerleştiği bölgeler gittikçe genişlemiş ve diller, ulaşımın sınırlandığı farklı bölgelerdeki insanlar tarafından kullanıldıkça doğal olarak onların farklı varyasyonları ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, büyük dağlar, nehirler, ormanlar ve bataklıklar; ulaşımı ve iletişimi engelleyebilecek coğrafi engeller oldukları için lehçe farklılığının oluşmasına da zemin

hazırlamaktadır. Örneğin, Fujian'ın dağlık bölgeleri, eyaletin toplam alanının %90'ından fazlasını oluşturmakta ve bu durum da Min Çincesini en büyük iç farklılıklara sahip lehçe hâline getirmektedir. Zhejiang'ın güneyi dağlık bir bölge olduğundan, güney bölgedeki Wu Çincesinde bulunan iç farklılıklar, kuzey bölgedeki Wu Çincesine göre çok daha fazladır. Buna karşılık, büyük nehirlerin etkisi iki yönlüdür: Belli bir dereceye kadar tabii nehirler, iki yakadaki insan geçişini engelleyecektir, ancak aynı zamanda yukarı ve aşağı kesimler için su yolu kolaylığı sağlayacaktır. Örneğin, Yangzi Nehri, resmî dil ve Wu Çincesi gibi lehçeleri kuzey ve güney olmak üzere iki ana bölüme ayırır. Ancak aynı zamanda Yangzi Nehri'nin orta ve aşağı kesimleri boyunca Jianghuai (江淮) resmî dili oluşmuştur. Nehrin yukarı tarafına doğru gittikçe kıyıdaşları olan Yunnan, Guizhou ve Sichuan bölgelerinin güneybatı resmî diliyle bağlantılı olduğu görülür. Üçüncüsü ise dil temasının etkisidir. Dil gelişim sürecinde farklı diller arasındaki temas, karşılıklı özümleme ve ödünç almaya yol açmakta ve bu da lehçelerin oluşumunu belli ölçüde etkilemektedir. Örneğin, güneydoğudaki lehçelerin dağılım alanlarında aslında Baiyue halkları karışık yaşıyordu. Bu bölge lehçelerinde, Çincenin izinin sürülmesinin zor olduğu unsurlar muhtemelen Baiyue dillerinin bıraktığı izlerdir. Kuzeydoğu, Mançuların yükseldiği topraklardır ve kuzeydoğu lehçesinde birçok Mançuca sözcük bulunmaktadır. Pekin lehçesindeki “同 (Hútòng), 井 (jǐng), 打 (dǎ)” sözcüklerinin kökleri Çince bulunmamaktadır, bunların Curçence veya Moğolcadan dile girmiş olmaları muhtemeldir. Denizaşırı ülkelerle yakın temasları nedeniyle Wu, Kanton ve Min lehçeleri bazı yabancı kelimeleri (çoğunlukla İngilizce) özümsemiştir. Örneğin, Mandarin Çinceye çevrilmiş birçok yabancı sözcüğün Şangay ağızı ile Hong Kong ve Makao Kantoncasında, sıklıkla İngilizceden alıntı şekillerinin (音译) kullanılması, bu lehçelerin ayırt edici bir özelliğidir.

Fonetik, söz varlığı ve dilbilgisi açısından birtakım önemli farklılıklar göz önünde bulundurularak Çağdaş Çince şu anda yedi ana lehçeye bölünmüştür: (1) Kuzey lehçesi: Kuzey Çincesi veya resmî lehçe olarak da adlandırılır ve Pekin ağızı tarafından temsil edilir. Kuzey lehçesi, yedi büyük lehçe arasında en uzun gelişim sürecine sahip, konuşur sayısı en fazla ve coğrafi dağılımı en geniş lehçe olup Han ulusunun ortak dilinin temel lehçesidir. Kuzey lehçelerinin dağılımı Yangzi Nehri'nin kuzeyindeki bölgeyi, Yangzi Nehri'nin güney kıyısı boyunca Jiujiang Nehri'nin doğusu ve Zhenjiang Nehri'nin batısındaki bölgeyi, Hubei (güneydoğu hariç), Sichuan, Yunnan, Guizhou, Kuzeybatı Guangxi ve Kuzeybatı Hunan'ı içerir ve bunlar Çince konuşulan alanın dörtte üçünü oluşturur. Kuzey lehçesini konuşanlar, aynı zamanda Çince konuşan nüfusun %70'inden fazlasını oluşturmaktadır. (2) Wu lehçesi: Wu Çincesi olarak da adlandırılır. Şanghai ve Suzhou ağızlarıyla temsil edilir. Esas

olarak Şangay, Zhejiang eyaleti ve Güney Jiangsu'da konuşulmakta olup konuşur sayısı 70 milyonun üzerindedir. (3) Xiang lehçesi: Xiang Çincesi olarak da adlandırılır ve Changsha ağzıyla temsil edilir. Hunan eyaletinin çoğu bölgesinde ve Kuzeydoğu Guangxi bölgesinde konuşulmakta olup konuşur sayısı 30 milyonun üzerindedir. (4) Gan lehçesi: Gan Çincesi olarak da bilinir. Nanchang ağzı ile temsil edilir. Orta ve Kuzey Jiangxi eyaletinin yanı sıra Doğu Hunan, Güneydoğu Hubei ve Batı Anhui gibi komşu bölgelerde de konuşulmakta olup konuşur sayısı 30 milyonun üzerindedir. (5) Hakka lehçesi: Hakka Çincesi olarak da adlandırılır. Bir bölge yerine bir topluluğun adını taşıyan tek lehçedir, Meixian ağzı ile temsil edilir. Doğu ve Orta Guangdong eyaleti ile Güney Jiangxi, Batı Fujian ve Güneydoğu Hunan gibi komşu bölgelerde ve Tayvan'ın kuzey batısındaki bazı şehir ve ilçelerde konuşulmakta olup ayrıca Guangxi ve Sichuan'da da seyrek olarak konuşulur. Konuşur sayısı yaklaşık olarak 40 milyondur. (6) Kanton lehçesi: Kanton Çincesi olarak da bilinir, Guangzhou ağzı ile temsil edilir. İnci Nehri Deltası, Güneydoğu Guangxi, Hong Kong ve Makao'da konuşulur. Konuşur nüfusu 40 milyonun üzerindedir. (7) Min lehçesi: Min Çincesi olarak da bilinir. Fuzhou ve Xiamen ağızları ile temsil edilir. Fujian, Hainan ve Tayvan eyaletleri, Guangdong'un Chaoshan bölgesi ve Leizhou Yarımadası'nda konuşulur. Konuşur sayısı 50 milyonun üzerindedir. Kanton, Min ve Hakka lehçeleri yurt dışındaki Çin toplulukları arasında da konuşulur. Yurt dışında Çincenin lehçelerini konuşanların sayısı 20-30 milyon kadardır. Endonezya, Malezya, Tayland, Singapur, Filipinler, Vietnam ve Amerika Birleşik Devletleri'nde en az birer milyon kişi Çincenin lehçelerini konuşmaktadır.

3. Çağdaş Çincenin "Aile Genleri"

Çince dünyada en çok konuşulan dil olmasının yanı sıra diğer (Hint-Avrupa dilleri gibi) dillerle karşılaştırıldığında birçok benzersiz özelliğe de sahiptir. Bu konuda Lu Shuxiang (1989) şunları söyler: *"Çincenin özelliklerini anlamak için, onu yeryüzündeki diğer dillerle karşılaştırmalıyız. Bir dili diğeriyle karşılaştırdığımızda, üç boyut olduğunu göreceksiniz: Birinci boyut, birbirlerinden farklı olmaları, ikinci boyut birinde az diğerinde çok veya birinde çok diğerinde az olması, üçüncü boyut ise onda olup bunda olmaması veya onda olmayıp bunda olmasıdır."* Bu açıdan bakıldığında Çincenin fonetik, söz varlığı ve dilbilgisi açısından "bilinen karakteristik özellikler" diyebileceğimiz bazı önemli özellikleri vardır.

Çincenin fonetik özellikleri üç açıdan ele alınabilir: ton özellikleri, fonem özellikleri ve hece özellikleri.

Ton açısından bakıldığında, Çince her hecenin bir tonu vardır ve tonlar anlam ayırt edici işleve sahiptir. Bazı araştırmacılar, dünya dillerinin temelde iki

kategoriye ayrıldığını savunur: Örneğin, Çin-Tibet dillerinde anlam ayırt edici tonlar vardır ama sözcüklerin morfolojik değişimi yoktur. Hint-Avrupa dillerinde ise sözcüklerde morfolojik değişiklikler vardır ancak tonlar yoktur. Tonların olması Çincenin en belirgin özelliklerinden biridir. Çince tonların (yani hecelerin ses yüksekliklerinin) hepsi anlam ayırt etme işlevi görür. Örneğin, Mandarin Çincesindeki “汤, 糖, 躺, 烫” karakterlerinin ünsüz (声母, shēngmǔ)² ve ünlü (韵母, yùnmǔ)³ sesleri aynıdır, yani hepsinde ünsüz “t”, ünlü ise “ang”dır. Ancak, ton farklılıkları nedeniyle anlamları farklı olduğu için dört farklı Çince karakter olarak yazılmıştır. Yine, “单相思很 chún (纯), 也很 chūn (蠢)”, “这些话既是 zhǔfù (嘱咐), 也是 zhùfú (祝福)”, “要 jiǎngjiù (讲究), 不能 jiāng jiù (将就)” örneklerinin hepsinde, ton farklılıklarından dolayı anlam farklılıkları ortaya çıkmaktadır.

Fonem açısından bakıldığında, Çince hecelerde seslilerin (元音, yuányīn)⁴ baskın olduğu fark edilir. Hint-Avrupa dillerinde heceler nadiren sessiz (辅音, fùyīn)⁵ içermez ve bir hecedeki sessizler sıkça art arda gelir. Örneğin, İngilizce “splint” hecesinde yalnızca bir sesli bulunurken beş sessiz bulunur. Bununla birlikte, Çince hecelerde sessiz olmayabilir, ancak hepsinde sesli bulunması gerekir; sessizler bağımsız olarak hece oluşturamazlar, ancak sesliler bağımsız olarak hece oluşturabilirler. Bir hecede en fazla iki sessiz olabilir ve bunlar art arda gelemez. Sesliler bir hecede yalnızca bir tane (ünlü çekirdeği, 韵腹) de olabilir ve art arda da gelebilir (ünlü çekirdeği + ünlü sonu (韵尾), ünlü başı (韵头) + ünlü çekirdeği, ünlü başı + ünlü çekirdeği + ünlü sonu). Örneğin, “衣[i], 屋[u], 鱼[y]” heceleri tek bir sesliden oluşmuştur ama “爱[ai], 蛙[ua], 歪[uai], 威[uei], 优[iou], 腰[iaü]” heceleri birden fazla sesliden oluşmuştur. Çince hecelerde sesliler çoktur ve sesliler yüksek söylenebilen müzikal seslerdir. Bu da Çince telaffuzda bir müzikalite ve ritim olmasını sağlar.

² Shēngmǔ (声母): Çince hecenin başında yer alan ünsüz seslerdir. Örneğin, “b” (ba), “d” (da)... Tercümede “ünsüz” şeklinde kullanılmaktadır.

³ Yùnmǔ (韵母): Çince hecenin ünlü ve varsa son seslerini içeren kısmıdır. Türkçedeki ünlüler ve son seslerin birleşimi gibi işlev görür. Örneğin, “a”, “ai”, “ong”... Tercümede “ünlü” şeklinde kullanılmaktadır.

⁴ Yuányīn 元音 (sesliler): Hava akışı kesilmeyen veya serbestçe çıkarılan fonemler olup, bazen tek başına, bazen art ardına ve bazen sonunda gelen sessizler ile birlikte ünlü (韵母) oluşturur. “Sesliler” ve “ünlüler” Türkçede aynı anlamdayken, bu çeviride ilki 元音, diğeri 韵母 için kullanılmaktadır.

⁵ Fùyīn 辅音 (sessizler): Hava akışının kesilmesi veya daralmasıyla oluşan fonemler olup, hecelerin başında ünlü (声母) olurken, sonunda geldiğinde ünlü (韵母) oluşturur. “Sessizler” ve “ünlüler” Türkçede aynı anlamdayken, bu çeviride ilki 辅音, diğeri 声母 için kullanılmaktadır.

Hece açısından bakıldığında, Çince hecelerin belirgin, hece yapısının ise basit ve sıkı olduğu görülür. Bir yandan, Çincedeki en küçük ses ve anlam bileşimleri temelde tek heceli olması ve hece yapılarının sıklığı dolayısıyla, hecelerin telaffuzu Hint-Avrupa dillerindeki “alfabetik okuma” telaffuzundan farklı olarak “bileşik okuma” (拼读) telaffuzuna sahiptir. Bu nedenle heceler sıkı ve hece aralarındaki sınırlar belirgindir. Örneğin, sesli ve sessizleri aynı olan Çince “岁[suei]” ve İngilizce “sway [suei]” sözcüklerinin telaffuzu net olarak farklıdır. Öte yandan Çince hecelerdeki sesli ve sessizlerin ait olacağı türler ve konumları konusunda katı kısıtlamalar vardır. Ünlü başı “i[i], u[u], ü[y]” gibi yüksek seslilerden, ünlü sonu ise “i[i], u[u]” gibi yüksek seslilerle sınırlıdır. İngilizcede nazal, patlayıcı, sızıcı, sürtünmeli ve yanal sesler kapalı hecelerin sonunda kullanılabilir, Örneğin, “gate [geit] (kapı), life [laif] (hayat), large [la:dʒ] (büyük), ball [bɔ:l] (top)”; Ancak Mandarin Çincesinde kapalı bir hecenin son sessizi yalnızca nazal ünsüzler olan [n/ŋ] olabilir (Lehçelerde ayrıca nazal ünsüz [m] ve patlayıcı olan [p/t/k] ünsüzleri de kullanılabilir.). Çincedeki sessizler ya hecenin başında kullanılarak ünsüz ya da hece sonunda ‘ünlü sonu’ olabilir; örneğin, “安 [an], 拿 [na]”. Eğer hecede iki sessiz varsa - ki en fazla iki tane olabilir- biri ünsüz diğeri ise ünlü sonu’dur. Örneğin, “蛋 [tan⁵¹], 南 [nan³⁵]”. Bu özellikler, aynı zamanda Çince hece yapısının sıkı bir kombinasyonunu oluşturur: En alt birim olan “ünlü çekirdeği + ünlü sonu”, bir üstteki “ün(韵)”ü oluşturur, örneğin “ao”; sonra “ünlü başı + ün”den bir üstteki “ünlü” oluşur, örneğin “iao”; daha sonra “ünsüz+ ünlü”, bir üstteki “tonsuz hece” oluşturur, örneğin “liao”; son olarak “tonsuz hece + ton”, sonundaki “hece”yi oluşturur, örneğin [t’iau⁵¹] (atlama). Bunun tersine, Çincedeki hecelerin, fonemlere (ünsüz, ünlü başı, ünlü çekirdeği, ünlü sonu) kadar parçalara bölünebileceği de söylenebilir.

Çincenin söz varlığı özellikleri iki açıdan ele alınabilir: sözcüklerin hece özellikleri ve morfem özellikleri. İlki aynı zamanda Çince sözcüklerin prozodi özelliklerini de kapsarken, ikincisi Çince sözcüklerin yapısal biçimini içerir.

Hece sayıları bakımından, Çincede iki heceli sözcüklerin baskın olduğu söylenebilir. Eski Çince çoğunlukla tek hecelidir, yani bir hece (bir Çince karakter) bir sözcüktür. Örneğin, *Konuşmalar*’da çok az sayıda kişi ve yer adı dışında sözcüklerin tamamı tek hecelidir. Ancak, Çağdaş Çincede iki heceli sözcükler çoğunluktadır. Yani, Eski Çincedeki tek heceli sözcüklerin çoğu, Çağdaş Çincede iki heceli sözcükler hâline gelmiştir. Örneğin, “目: 眼睛 (göz), 石: 石头 (taş), 忆: 回忆 (ansımak), 菊: 菊花 (kasımpati)” vb. Çağdaş Çincede en sık kullanılan 8000 kelimenin %70’ten fazlasını iki heceli sözcükler oluşturur (Günlük konuşmalarda sık kullanılan sözcükler arasında yine de çok sayıda tek heceli sözcük vardır). Çağdaş Çincede çok sayıda iki heceli

sözcük bulunmasının önemli bir nedeni, sestesh sözcükleri azaltmak ve çok anlamlı sözcükleri ayırmaktır. Örneğin, Klasik Çince “yi [i55]” hecesiyle “医, 衣, 依” gibi birçok sözcük vardır, iki heceli olarak değiştirilen “医疗 (tedavi), 衣服 (giyim), 依靠 (-e dayanarak)” sözcükleri artık sestesh değildir. Diğer bir örnek olan Klasik Çince “道” sözcüğü, “道路 (yol), 道理 (esas), 道义 (ahlak ve adalet), 道学 (Taoizm), 道德 (ahlak)” gibi pek çok anlama sahiptir, iki heceli sözcüğe dönüştürüldükten sonra anlamlar ayrılmıştır. İki heceli sözcüklerin bir diğer işlevi de prozodide hafif ve ağır eşleşmenin ritmik duygusunu oluşturmaktır. Örneğin, “不宜” sözcüğünün olumlu biçimi “宜” değil, iki heceli olan “宜于” sözcüğü olmalıdır. İki heceli sözcükler ile iki heceli sözcükler birleşir. Örneğin, “种树 (Zhǒng shù), 种植树木 (zhòngzhí shùmù)”, eğer “种树木 (zhǒng shùmù), 种植树 (zhòngzhí shù)” şeklinde söylenirse kulağa hoş gelmemektedir. Hatta bazen ikiden az heceli sözcükler iki heceli olacak şekilde birleştirilebilir, ikiden çok heceli sözcükler iki heceli olacak şekilde kısaltılabilir. Örneğin, “泰国 (tàiguó): 日本 (rìběn), 泰山 (tàishān): 峨眉 (éméi), 黄县 (huángxiàn): 顺义 (shùnyì), 小李 (xiǎolǐ): 诸葛 (zhūgē)”, “航空母舰 (hángkōngmǔjiàn): 航母 (hángmǔ), 酒后驾驶 (jiǔ hòu jiàshǐ): 酒驾 (jiǔjià), 春节联欢晚会 (chūnjié liánhuān wǎnhuì): 春晚 (chūnwǎn)” gibi sözcükler bu prensibe göre dönüştürülmüştür. Hatta aslında “狐/假虎威 (hú/jiǎ hǔwēi)” ve “一衣带/水 yīyīdài/shuǐ” şeklindeki bileşimler “狐假/虎威 hújiǎ/hǔwēi” ve “一衣 / 带水 (yīyī/dàishuǐ)” şeklinde çift sestesh duraklayarak okunmalıdır. “三十而立、不约而同 (Sānshí ér lì, bùyuē'értóng)” ifadesindeki “而” hecesi, hiçbir anlam farkı yaratmamış olmasına rağmen, iki heceli veya iki heceli birleşim olarak değiştirildiğinde ve okunduğunda akıcılık sağladığı için eklenmiştir.

Morfemlerin sayısına bakılırsa birleşik sözcüklerin hâkim olduğu görülür. Çağdaş Çince heceler, morfemler ve karakterler kabaca bir “üçlü birlik” oluşturur; yani genellikle bir hece, bir Çince karaktere eşittir, bu da aynı zamanda bir morfeme eşittir. Bu nedenle, Çağdaş Çince çok sayıda iki heceli veya çok heceli sözcüğün olması, birden fazla morfemden oluşan birleşik sözcüklerin çok olduğu anlamına gelir. Dünya dillerinde birleşik sözcükler oluşturmanın üç ana yolu olan türetme, yinleme ve bileşim yoluyla sözcük yapım yöntemlerinin tümü Çince mevcuttur ve Çağdaş Çince ayrıca “yansımali sözcük yapımı, ses çeviri yoluyla sözcük yapımı” ve diğer biçimler de vardır. Bu nedenle Çağdaş Çince, birleşik sözcük yapım biçimlerinin en çeşitli ve eksiksiz olduğu dildir. Yansımali sözcük yapımı için “乒乓 (pingpang, masa tenisi), 布谷 (bugu, guguk kuşu), 卡擦 (kacha, kırılma sesi), 叮当 (dingdang, tıngırdama sesi), 潺潺 (chanchan, şırlı şırlı), 淅淅沥沥 (xixilili, pıtırıtı), 稀里哗啦

(xilihuala, yağmur sesi)" örnekleri verilebilir. Ses çeviri yoluyla sözcük yapımında “沙发 (shafa<sofa), 芭蕾 (balei<ballet), 粉丝 (fensi<fan), 黑客 (heike<hacker), 俱乐部 (julebu<club), 奥林匹克 (aolinpike<olympic)” gibi örnekler bulunmaktadır. Yineleme yoluyla oluşturulan sözcükler için “姐姐 (abla), 星星 (yıldız), 娃娃 (bebek), 渐渐 (yavaş yavaş), 骂骂咧咧 (küfürbaz)” gibi örnekler gösterilebilir. Hint-Avrupa dillerinde yaygın olan “ekleme yoluyla (türetme) sözcük yapımı” biçimleri Çince de mevcuttur. Örneğin, “老虎 (kaplan), 第一 (birinci), 阿姨 (teyze), 可怜 (zavallı)” sözcükleri ön ek; “锤子 (çekiç), 木头 (ağaç), 花儿 (gül), 哑巴 (dilsiz), 热乎乎 (sıcak), 黑咕隆咚 (kapkaranlık), 脏里叭唧 (pislik içinde)” sözcükleri son ek ekleyerek oluşturulmuştur. Elbette, Çağdaş Çince bileşik sözcük oluşturmanın en yaygın ve en verimli biçimi yine “bileşik sözcük” oluşturmaktır. Bileşik sözcükleri oluşturan kök ve morfeplerin tümü, gerçek anlamı olan sözcük morfepleridir (Yani sadece işlevsel biçim birimler değildir.) veya gerçek anlamı olan sözcük olmayan morfeplerdir (Ek de değildir). Üstelik Çince bileşik sözcük, sözcük öbeği ve cümle şeklindeki bu üç düzeyli birimlerin yapısal biçimleri neredeyse aynıdır, dolayısıyla bileşik sözcüklerin oluşum biçimleri çeşitlidir. Örneğin, bildirim biçimi “胆怯 (ürkek)⁶, 性急 (tahammülsüz), 祖传 (atadan kalma), 口吃 (kekeleme)”; yandaş biçimi “布鞋 (kumaş ayakkabı) 汉语 (Çin dili), 狂热 (fanatiklik), 重视 (önem göstermek)”; belirtme biçimi “丢脸 (saygınlığı yitirmek), 悦耳 (kulağa hoş gelen), 动人 (dokunaklı), 缺德 (ahlaksız)”; paralel biçimi “裁缝 (terzi), 道路 (yol), 动静 (durum), 教学 (öğretim)”; tamamlama biçimi “改善 (düzeltmek), 证实 (doğrulamak), 打动 (dokunmak), 抓紧 (ciddi davranmak)”. Aynı zamanda “脑溢血 (beyin kanaması), 计算机 (bilgisayar), 图书馆 (kütüphane), 英汉词典 (İngilizce-Çince sözlük), 国民生产总值 (gayrisafi millî hâsıla)” gibi çoklu birleşik kelimeler de vardır.

Çincenin dilbilgisi özellikleri de üç açıdan ele alınabilir: dilbilgisi araçlarının özellikleri, dilbilgisi yapısının özellikleri ve dilbilgisi bileşenlerinin özellikleri.

Dilbilgisi araçları açısından bakıldığında, Çince morfolojik işaretler ve morfolojik değişimlerin olmadığı görülür. Pek çok dilbilgisi olgusu bu temel özellikle ilişkilidir. Örneğin, Çince, “zaman, görünüş ve kiplik”in dilbilgisi anlamları yüklemelerin morfolojik değişiklikleri yoluyla ifade edilmez. Bunun yerine, zamanı ifade eden (了, 着, 过 gibi) bir dizi yardımcı sözcük kullanılır. Bu yardımcı sözcüklerin

⁶ Çevirmenin notu; burada sözcüklerin Türkçe karşılıkları, söz konusu Çince sözcük üretme biçimlerine örnek teşkil etmeyebilir.

Ma'nın Dil Bilgisi adlı eserde "Çinceye özgü" olduğu belirtilir. Çince Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi çekimlenmiş eylem (finite verb) ile çekimlenmemiş eylem (non-finite verb) ayrımı yoktur. Fiiller morfolojik değişimlere uğramadan yüklem olabilir, nesne ve tamlayan ile kullanılabilir, özne, nesne ve tamlayan olabilir. Ayrıca tamlayan tarafından betimlenebilir. Örneğin, "我们研究 (araştırıyoruz)" (yüklem), "打算研究 (araştırmayı planlıyoruz)" (nesne), "研究结束 (araştırma bitti)" (özne), "研究语法 (dilbilgisini araştırma)" (nesne ile), "研究清楚 (açıkça araştırma)" (tümleç ile), "研究课题 (araştırma konusu)" (tamlayan), "语法研究 (dilbilgisi araştırması)" (tamlayan ile). Çince sözcüklerin bünyesinde biçimsel işaretler bulunmaz ve sözcükler cümle içinde de herhangi bir morfolojik değişikliğe uğramaz. Yani "cinsiyet, sayı, durum, derecelendirme" gibi dilbilgisi anlamları son ek değişiklikleriyle ifade edilmez. Bu durum, Çince içerik sözcük türleri ve söz dizimsel öğelerin Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi "bire bir" (yani, özne ve nesne olanlar isim, yüklem olanlar fiil, tamlayanlar sıfat, zarf tümleci olanlar zarf vb.) değil "bire çok" ilişkiye sahip olmasıyla sonuçlanır. Örneğin, Çince sıfatlar; yüklem, tamlayan, zarf tümleci, tümleç ve aynı zamanda özne ve nesne de olabilir: "漂亮姑娘 (güzel kız)" (tamlayan), "姑娘漂亮 (kız güzeldir)" (yüklem), "爱漂亮 (güzelliği sevmek)" (nesne), "漂亮才吸引人 (güzellik insanı çekiyor)" (özne), "打得漂亮 (bir güzel dövmek)" (tümleç), "漂亮地完成了任务 (görevi güzelce tamamlamak)" (zarf tümleci). Bu nedenle Çince aynı sözcük türleri, sıralaması farklı söz dizimsel yapıları da oluşturabilir. Örneğin, aynı "fiil + fiil" ilişkisi, farklı söz dizimsel yapıları oluşturabilir: "研究讨论 (araştırma ve tartışma)" (paralel ilişki), "打算回家 (dönmeyi düşünmek)" (yüklem-nesne ilişkisi), "挖掘出来 (kazıp çıkarmak)" (yüklem-tümleç ilişkisi), "研究结束 (araştırma bitti)" (özne-yüklem ilişkisi), "访问回来 (ziyaretten dönmek)" (seri eylem ilişkisi), "请他参加 (katılmaya davet etmek)" (çifte görev ilişkisi), "拼命逃窜 (her şeyi göze alarak kaçmak)" (zarf tümleci-merkez söz ilişkisi), "养殖研究 (tarım araştırması)" (tamlayan-tamlanan/merkez söz ilişkisi). Aynı dilbilgisi yapısı bile, ismin anlamsal türünü gösteren herhangi bir biçimsel işaret olmaksızın karmaşık anlamsal ilişkiler içerebilir. Örneğin, aynı "fiil-nesne" yapısında fiil ve isim arasında çok farklı anlamsal ilişkiler görülebilir: "吃苹果 (elma yemek)" (eylem-hedef), "(这锅饭) 吃五个人 (bu yemeği 5 kişi yer)" (eylem-yapıcı), "吃火锅 (hot pot yemek)" (eylem-araç), "吃食堂 (yemekhanede yemek)" (eylem-yer), "吃利息 (faiz yemek)" (eylem-vasıta), "存活期

(vadeli yatırmak)" (eylem-tarz), "躲高利贷 (tefecilerden gizlenmek)" (eylem-neden), "排电影票 (sinema bileti için sıraya girmek)" (eylem-amaç).

Dilbilgisi yapısı açısından bakıldığında, Çince morfolojik değişimlerin olmaması nedeniyle sözcük sırası ile işlevsel sözcüklerin rolünün özellikle vurgulandığı ve yapısal bakımdan bazı özgün ifade şekillerinin olduğu fark edilir. Yukarıda bahsedildiği gibi Çince içerik sözcüklerinin morfolojik işaretleri yoktur ve söz dizimsel ögelerle bire bir eşleşmemektedir. Bu durum, Çincenin, yapısal biçimleri ve yapısal ilişkilerini belirlemek için esas olarak "sözcük sırasına" dayandığını göstermektedir. Sözcük sırası değişiklikleri yapısal ilişki ve yapısal anlamın değişimine neden olmaktadır. Örneğin, "猫捉老鼠 (Kedi fareyi yakalar.)" ile "老鼠捉猫 (fare kediyi yakalar.)", "一会儿再说 (birazdan konuş-)" ile "再说一会儿 (biraz daha konuş-)", "不怕辣 (acı yiyebilmek)", "怕不辣 (acısız yiyememek)" ile "辣不怕 (acı sevmek)" ifadelerinin sözcük sıralamaları farklı olduğu için yapıları ve anlamları tamamen veya kısmen farklılık göstermektedir. Hint-Avrupa dillerinde cümle ve sözcük öbeklerinde şöyle bir zıtlık söz konusudur: Bir cümlenin mutlaka çekimlenmiş fiili olmalıdır, bir sözcük öbeğinin ise çekimlenmiş fiili olmamalıdır. Hint-Avrupa dillerinde bir cümlede özne-yüklem ilişkisi olması şarttır, ancak sözcük öbeğinde özne-yüklem ilişkisi olmamalıdır. Çince cümlelerin yapım kuralları temel olarak sözcük öbeklerinininkiyle aynıdır. Çoğu içerik sözcüğü veya sözcük öbeği türü, cümle tonu ve duraklamalar eklenerek cümle hâline getirilebilir. Örneğin, "走! (Gidelim. / Git!...)", "去上海。(Şangay'a gidelim. / Gidin...)", "我。(Benim.)"... Bunların hepsi cümle olabilir. Hint-Avrupa dillerinde sözcükler, sözcük öbekleri ve cümleler arasında katman katman "oluşturma ilişkisi" vardır, yani sözcükler sözcük öbeklerini, sözcük öbekleri ise cümleleri oluşturur. Çince ise sözcükler, sözcük öbekleri ve cümleler arasında "gerçekleştirme ilişkisi" olduğu söylenebilir, yani belirli sözcük ve sözcük öbekleri, cümle tonu eklenerek cümle hâline getirilebilir. Çince cümle, herhangi bir sözcük öbeğine cümle tonu eklenerek doğrudan gerçekleştirilir. Bu nedenle, özne, yüklem ve nesnenin istenildiği zaman atılmadığı İngilizceden farklı olarak, Çince pratiğinde bağlam izin verdiği sürece, konuşulan cümlenin birçok bileşeninin atılabildiği görülür. Örneğin, "你喝啤酒吗? (Bira içer misin?)" sorusunu yanıtlarken "我喝啤酒 (Bira içerim.)" veya "我喝", "喝" diyebilirsiniz; "你喝什么? (Ne içersiniz?)" sorusunu yanıtlarken "我喝啤酒 (Ben bira içerim.)" veya "喝啤酒", "啤酒" diyebilirsiniz. Çince dilbilgisi yapısında işlevsel sözcüklerin rolü de çok önemlidir. "我的弟弟 (benim kardeşim)", "我和弟弟 (ben ve kardeşim)", "我或弟弟 (ben veya kardeşim)" örneklerinde, eğer işlevsel sözcüğü değiştirirseniz yapı ve anlam farklılaşacaktır. Yine, "说了算"(sözü geçer), "说算了(tamam artık)", "算说了(söylemiş

ol-)", "算了说(tamam, söyle-)" örneklerinde olduğu gibi sıralama dışında, işlevsel sözcüklerin konumu da yapının türünü ve anlamını değiştirebilir.

Dilbilgisi bileşenleri açısından bakıldığında ise Çincenin bazı benzeri olmayan veya özel işlevleri olan bileşenlerinin de olduğu görülür. Örneğin, Çince ölçü sözcükleri vardır. Çağdaş Çince bir şeyin miktarını anlatırken sayılabilir bir isim olsun ya da olmasın doğrudan "rakam + isim" şeklinde ifade edilemez. Ortaya bir ölçü sözcüğü konması gerekir. Örneğin, genelde "*五书 (beş kitap), *六笔 (altı kalem), *三狗 (üç köpek)" denmez; "五本书 (beş tane kitap), 六支笔 (altı tane kalem), 三只狗 (üç tane köpek)" denmesi gerekir. Eski Çince "三人 (üç kişi), 五车 (beş araba)" kullanımları vardır ama artık Çağdaş Çince bu kullanımlar bulunmaz. Çince nesnelere ifade eden ölçü sözcükleri yani isim ölçü sözcüklerinin yanı sıra fiilleri ifade eden fiil ölçü sözcükleri ve vakti ifade eden vakit ölçü sözcükleri vardır. Örneğin, "去一次 (bir kez gitmek), 唱一遍 (bir defa şarkı söylemek), 看一眼 (bir göz atmak), 打三拳 (üç yumruk atmak), 学两年 (iki yıl öğrenmek), 等一会儿 (bir süre dinlenmek)" ... Fiil ölçü sözcükleri ve zaman ölçü sözcükleri eylem ve davranışları anlatır ve genellikle fiillerden sonra görülür. Bu nedenle, Çince ölçü sözcükler sisteminin yalnızca sözcük sayısı açısından değil, aynı zamanda tür eşleşmeleri bakımından da zengin/eksiksiz olduğu düşünülebilir. Çince aynı zamanda modal sözcükleri vardır. Çincenin modal sözcük sistemi eksiksizdir: "啊, 吗, 吧, 呢, 呗, 了" gibi. Bir cümlenin sonunda farklı modal sözcüklerinin kullanılmasıyla, soru, bildirim, emir, ünlem gibi farklı tasarlama kipi (modal) anlamları ifade edilebilir. Örneğin, "他不愿意啊! (İstemiyor!)", "他不愿意吗? (İstemiyor mu?)", "他不愿意吧? (İstemiyor değil mi?)", "他不愿意呢? (O istemez mi?)", "他不愿意呗。(O istemez ya.)", "他不愿意了。(O istemedi.)". Çincenin modal sözcüklerinin başka işlevleri de vardır. Örneğin, genelde İngilizce gibi bazı dillerde genellikle soru cümleleri kurmak için soru sözcüğünün (özel soru cümlelerinde soru zamiri veya genel soru cümlelerinde yardımcı fiil), cümlenin başına taşınması gerekirken Çince soru cümlelerinde herhangi bir bileşenin hareket ettirilmesine gerek yoktur. Bunun nedeni, Çince cümlelerin sonunda soru modal sözcüklerinin bulunmasıdır. Başka bir deyişle, dünya dillerinde soru cümleleri kurmanın yalnızca iki yolu vardır: cümlenin sonunda modal sözcüğü yoksa öğelerin yerlerinin değiştirilmesi gerekir; eğer cümlenin sonunda modal sözcüğü varsa öge değiştirmeye gerek yoktur.

KAYNAKÇA

Lu, J. M. ve Shen, Y. (2016). *Hanyu He Hanyu Yanjiu Shiwujiang (2nd Edition)*. Beijing: Beijing University Press.